

Cosenyoriu asimètric. El domini d'Andorra durant la baixa edat mitjana

Carles Gascón i Chopo

Doctor en història medieval, historiador. Tècnic de Patrimoni Cultural en Consell Comarcal de l'Alt Urgell.

Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

carles_gascon@hotmail.com

Resum

Cosenyoriu asimètric. El domini d'Andorra durant la baixa edat mitjana

En el present article proposem un estudi dels Cosenyors de les valls d'Andorra des del Pariatge de 1278 fins ja entrat el segle XVI, amb l'objectiu de posar en evidència com l'existència de certes diferències en l'exercici del poder d'uns i altres foren cabdals en l'evolució d'Andorra com a entitat territorial autònoma durant els segles venidors.

Resumen

Coseñorio asimétrico. El dominio de Andorra durante la baja edad media

En el presente artículo proponemos un estudio de los Coseñores de los valles de Andorra desde el Pariatje de 1278 hasta ya entrado el siglo XVI, con el objetivo de poner en evidencia cómo la existencia de ciertas diferencias en el ejercicio del poder de unos y otros fueron capitales en la evolución de Andorra como entidad territorial autónoma durante los siglos venideros.

Résumé

« Cosenyoriu » asymétrique. La domination d'Andorre au bas Moyen Âge

Dans cet article, nous proposons une étude des Coseigneurs des vallées d'Andorre à partir du Paréage de 1278 jusqu'au XVIe siècle, afin de montrer comment l'existence de certaines différences dans l'exercice du pouvoir de tous les deux ont été des facteurs clés de l'évolution de l'Andorre en tant qu'entité territoriale autonome au cours des siècles à venir.

Abstract

Asymmetrical "Cosenyoriu". The dominion of Andorra during the low Middle Ages

In this article we propose a study of the two lords of the valleys of Andorra from the Pareatge of 1278 until the beginning of sixteenth century, in order to show how the existence of some differences in the exercise of power were key factors in the evolution of Andorra as an autonomous territorial entity during the coming centuries.

'11 de febrer de 1419, Francesc de Tovia, bisbe d'Urgell, concedia un privilegi als homes de les valls d'Andorra, pel qual els autoritzava a reunir una assemblea anual per elegir dos o tres homes de cada Parròquia com a representants al Consell de la Terra.¹ La concessió, que obeïa a una sol·licitud presentada al Bisbe en nom dels prohoms d'Andorra, fou ratificada el 17 de desembre d'aquell mateix any per Ramon de Capdevila, lloctinent del veguer del comte de Foix a les valls d'Andorra, que era aleshores Joan de Gotz.² En aquesta ratificació, Ramon de Capdevila recordava que calia l'aprovació del comte de Foix per tal de donar validesa a un privilegi atorgat als andorrans. I tenia raó: les valls d'Andorra es regien, des de 1278, segons un règim de Cosenyoria, del bisbe d'Urgell i el comte de Foix, i els seus respectius successors esdevingueren titulars de la jurisdicció de les Valls d'una manera compartida i indivisa.³

No ens hem de deixar enlluernar, però, per aquests qualificatius, que poden generar la impressió d'una total homogeneïtat en els drets i les obligacions que el Pariatge atorgava a cadascun dels dos senyors. Aquesta idea és més el fruit d'una percepció assolida després de segles d'evolució i d'ajustaments d'aquest Cosenyoriu, que no pas de la realitat que es desprèn de la lectura literal del Pariatge de 1278 el qual, tot i establir en termes generals

1. VELA PALOMARES, SUSANNA: *Diplomatari de la vall d'Andorra (s. xv)*. Andorra la Vella. Arxiu Històric Nacional, 2002, doc. 25, p. 133-135.

2. *Ibidem*, doc. 27, p. 139-140.

3. BARAUT OBIOLS, CEBRIÀ: *Cartulari de la vall d'Andorra (segles IX-XIII)*, I. Andorra la Vella. Arxiu Nacional d'Andorra, 1988, doc. 129, p. 318-327.

un règim de senyoria compartida, incorporava alguns aspectes diferencials a la pràctica.

Si entrem més al detall, les clàusules del conveni de 1278 que feien referència a la gestió de les valls d'Andorra, obligaven els andorrans, en primer lloc, a entregar la quèstia anual a cadascun dels dos senyors de manera alterna, un any per al prelat i l'altre per al comte. Així mateix, el conveni establia que cadascun d'ells tindria un batlle propi a les Valls, i que tots dos exercirien conjuntament el mer i mixt imperi sobre els homes d'Andorra, és a dir, la justícia alta i baixa, civil i criminal, sense perjudici que en absència d'un d'ells, l'altre no pogués impartir la justícia. Aquesta clàusula, que a la pràctica implicava la jurisdicció compartida sobre les Valls, era complementada amb una altra que atorgava a cadascun dels senyors el dret a utilitzar el servei d'host i cavalcada dels homes d'Andorra, sempre que no es fes servir per atacar l'altre senyor. L'any 1288, passats deu anys d'aquest primer conveni, els Cosenyors, el bisbe Pere d'Urtx i el comte Roger Bernat III es van tornar a aplegar per establir un nou acord que regulava alguns aspectes no resolts de manera satisfactòria. Conegut per la historiografia com a segon Pariatge d'Andorra,⁴ en relació amb la gestió de les Valls aquest nou conveni afegia la prohibició a totes dues parts de construir fortaleses a Andorra, la prohibició dirigida als col·lectors dels delmes de vendre o alienar les rendes del seu producte, i el nomenament conjunt per part de tots dos senyors dels notaris de les Valls, els quals haurien de fer constar explícitament en els documents el doble origen dels seus poders notariais.⁵

D'aquesta manera, els acords assolits entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix entre 1278 i 1288 establien un nou règim sobre Andorra, pel qual tots dos senyors es repartien el domini de les Valls com a iguals, si més no en

aparença. No obstant, una lectura atenta de les clàusules permet observar algunes diferències en les seves respectives capacitats de gestió. Una de les més explícites fa referència al producte de la Quèstia que havien de rebre Bisbe i Comte en anys alterns. Així com la quèstia recaptada en nom del bisbe tenia un topall de quatre mil sous melgoresos, la quèstia comtal no tenia límit,⁶ fet que incorporava un elevat grau d'arbitrarietat a l'acció del comte de Foix sobre les Valls. Pel que fa a l'administració de justícia, darrere de la capacitat anàloga de cadascun dels dos Batlles o representants en la jurisdicció sobre els andorrans, s'establia un diferencial en el repartiment del producte de les causes judicials, que seria d'una quarta part per al bisbe d'Urgell i d'una tercera part per al comte de Foix.⁷ Com a contrapartida a la major capacitat recaptatòria del comte de Foix, el bisbe d'Urgell hauria de rebre el jurament d'homenatge per part dels Comtes successius, que teòricament esdevindrien Cosenyors sota la condició de vassalls del Bisbe.⁸ Alguns autors consideren que a la pràctica, la prestació d'homenatge per part dels foixencs es va acabar convertint en un ritual caduc i buit de significat, i que es va acabar imposant el principi d'igualtat entre els dos senyors.⁹ En qualsevol cas, i darrere de l'aparent distribució equitativa de les valls d'Andorra com a iguals, alguns aspectes d'aquest repartiment incorporen una sèrie d'asimetries que, encara que puguin semblar teòriques, van acabar jugant el seu paper en l'evolució històrica de les Valls, com veurem.

L'any 1290, la mort de Gastó VII de Montcada, vescomte de Bearn, va introduir uns primers matisos a aquesta condició paritària dels Cosenyors d'Andorra. Sense hereus masculins, el vescomte Gastó va testar a favor de la seva filla gran, Constança de Montcada, que tampoc no va tenir descendents i que va cedir, al seu torn, el vescomtat a la seva germana Margarida, l'esposa del comte Roger Bernat III. Amb

4. Ja hem explicat en un altre lloc que ens sembla excessiu qualificar aquest acord com a pariatge, atès que no modifica el marc jurídic assolit l'any 1278. Simplement es limita a incorporar alguns aspectes que no havien estat resolts satisfactòriament per les parts deu anys enrere; vegeu GASCÓN CHOPO, CARLES: "Els acords de pariatge al bisbat d'Urgell, segles XII-XV" a *Quaderns d'estudis andorrans*, núm. 10, 2017, p. 76-78.

5. BARAUT, 1988, doc. 135, p. 335-346.

6. *Ibidem*, doc. 129, p. 319.

7. *Ibidem*, doc. 129, p. 320.

8. *Ibidem*, doc. 129, p. 320.

9. VIADER, ROLAND: *L'Andorre du IXe au XIVe siècle*. Toulouse. Presses Universitaires du Mirail, 2003, p. 99-101.

aquesta cessió, el vescomtat de Bearn es va integrar als dominis patrimonials dels comtes de Foix,¹⁰ els quals van incorporar a les tres barres del seu escut les dues vaques de la casa de Montcada, que figuren a l'escut d'Andorra. L'increment dels dominis de la casa de Foix va diversificar els àmbits d'acció dels seus titulars i va suposar un estímul per a les seves ambicions, no tan sols territorials, sinó també d'influència política, que van mirar de projectar sobre totes les monarquies amb dependències als Pirineus. D'aquesta manera, el comte Gastó II de Foix va intentar influir en el destí del Regne de Mallorca amb una aliança amb el rei Jaume III, però no va poder evitar la seva conquesta per part del rei Pere el Cerimoniós i la reincorporació a la Corona d'Aragó l'any 1344.¹¹ Més decidida fou l'acció del comte Mateu que, a la mort del seu sogre –el rei Martí l'Humà el 1396–, va reclamar la Corona d'Aragó per a la seva esposa i va dur a terme una invasió fallida a través d'Andorra.¹² El seu nebot, Joan I de Grailly, es va implicar plenament en la Guerra dels Cent Anys a partir de 1418 com a lloctinent del rei francès al Llenguadoc, amb unes fidelitats canviant en funció de l'evolució del conflicte.¹³ Finalment l'any 1479, el jove comte Francesc I *Febus* va esdevenir rei de Navarra, en morir la seva àvia, la reina Elionor.¹⁴

Aquesta evolució comporta un progressiu allunyament dels comtes de Foix, reis de Navarra des de 1479, dels tradicionals interessos i lligams geopolítics dels seus ancestres, centrats al voltant del primigeni comtat de Foix i dels territoris veïns, com ara Andorra. Així mateix, aquest allunyament físic –que es reproduceix en certa mesura en l'absentisme sistemàtic d'alguns bisbes d'Urgell durant el segle XV–¹⁵ va acompanyat d'un progressiu allunyament mental a partir del moment en què els nous càrrecs i

responsabilitats dels comtes de Foix transcendeixen l'estret marc regional pirinenc per passar a intervenir directament, com un dels principals llinatges aristocràtics del regne de França i ben aviat també com a reis de Navarra, en el marc polític molt més ampli que aporta el complicat escenari francès de la baixa edat mitjana. Una concreció d'aquesta realitat és la demora de més de deu mesos en la confirmació del privilegi del Cosenyor bisbe Tovia de 1419 per part del comte Joan I, en aquells moments concentrat en consolidar un poderós domini al sud de França al caliu del confús enfrontament entre diverses faccions franceses, complicat amb una nova intervenció anglesa en un dels moments àlgids de la Guerra dels Cent Anys.¹⁶

Aquest allunyament motivat per la promoció dels comtes de Foix cap a esferes cada cop més elevades dins de l'estament aristocràtic francès, incrementa les diferències de les capacitats polítiques reals entre tots dos Consenyors, en un procés que culminarà amb l'accés dels descendents dels comtes de Foix al tron francès, amb la coronació d'Enric IV l'any 1589.¹⁷ Tot i que això passarà en un moment que va més enllà del marc cronològic d'aquest article, cal tenir en compte que serà un pas fonamental per a la consolidació de les valls d'Andorra com a entitat política diferenciada entre les dues grans monarquies veïnes, com a desenllaç de la projecció política dels comtes de Foix en un procés que ja havia començat durant la baixa edat mitjana.

Paral·lelament a aquesta progressió del casal de Foix, i encara en relació amb les dinàmiques pròpies d'aquest llinatge, les valls andorranes encetaven un procés de desvinculació jurídica de l'espai polític on havien estat tradicionalment integrades. Cal tenir present que aquest procés es produeix en un context específic en què el tractat

10. CASTILLON D'ASPET, HENRI: *Histoire du comté de Foix*, t. 1, *Histoire du comté de Foix depuis les temps anciens jusqu'à nos jours*. Toulouse. J.-B. Cazaux, Imprimeur-Éditeur, 1852, p. 358-359.

11. PAILHÈS, CLAUDE: *Le comté de Foix, un pays et des hommes*. Cahors. La Louve éditions, 2006, p. 305.

12. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona. Imprenta «La Catalana» de J. Puigventós, 1900, p. 268-272.

13. FLOURAC, LÉON: *Jean Ier, comte de Foix, vicomte souverain de Béarn, lieutenant du roi en Languedoc*. Paris. Alphonse Picard, 1884, p. 70-72.

14. CASTILLON D'ASPET, 1852, t. 2, p. 157-158.

15. Especialment, en relació a la baixa edat mitjana, dels bisbes Arnau Roger de Pallars (1437-1461), Roderic de Borja (1467-1472) i Pere de Cardona (1472-1515); vegeu BARAUT, CEBRIÀ; CASTELLS, JESÚS; MARQUÈS, BENIGNE; MOLINÉ, ENRIC: "Episcopologi de l'Església d'Urgell (segles VI-XXI)" a *Urgellia*, núm. XIV, 1998-2001, p. 69-73.

16. FLOURAC, 1884, p. 70-77.

17. Sobre la coronació del fins aleshores Enric de Navarra com a rei de França, vegeu BABELON, JEAN-PIERRE: *Henri IV*. París. Éditions Fayard, 2009, p. 435-458.

de Corbeil, assolit l'any 1258 per Jaume I, rei de la Corona d'Aragó, i Lluís IX, rei de França, situava les valls d'Andorra, que fins aleshores eren una teòrica dependència de l'antic comtat d'Urgell i, en darrera instància, del rei francès, sota el domini eminent dels reis de la Corona d'Aragó, com la resta dels territoris que havien format part dels comtats de la Catalunya Vella.¹⁸ En aquest sentit, a partir del Pariatge de 1278, tant els bisbes d'Urgell com els comtes de Foix seran Cosenyors de les Valls sota la sobirania dels reis de la Corona d'Aragó. Si més no, aquesta era la teoria.

No obstant, les complicades dinàmiques del casal de Foix van incorporar al senyoriu comtal un element d'incertesa —molt menys present entre els senyors episcopals, amb un sistema de successió més regulat i previsible i gairebé sempre afí amb les polítiques reials— que va comportar una certa i progressiva desvinculació. Si el propi Pariatge de 1278 ja comportava el reconeixement d'una pèrdua de les capacitats Cosenyorials dels bisbes d'Urgell sobre el domini de les Valls, que ostentaven des de 1133,¹⁹ la successió del comte Gastó I de Foix, mort el 1315, va implicar una clara diferenciació en relació amb els antics dominis dels vescomtat de Castellbò. Fill i successor de Roger Bernat III, Gastó I va disposar en el seu testament la divisió dels dominis entre els seus fills: Gastó, el primogènit, que va quedar com a titular del comtat de Foix, el vescomtat de Bearn i el Donasà, i amb la Cosenyoria sobre les valls d'Andorra, pròpia del comte de Foix segons el Pariatge de 1278; i Roger Bernat, que va rebre el vescomtat de Castellbò i la baronia de Montcada i Castellvell,²⁰ en qualitat de vassall del germà gran.²¹ D'aquesta manera, Andorra va quedar deslligada del vescomtat de Castellbò, i es va posar fi així a una vinculació derivada dels drets que

hi havien tingut els senyors de Caboet, transmesos als Castellbò amb casament del vescomte Arnau amb Arnau de Caboet, cap el 1185.²²

La desvinculació d'Andorra en relació amb el vescomtat de Castellbò, es fa també extensiva, d'una manera explícita, al comtat de Cerdanya i als dominis de l'Església d'Urgell —en cap cas a les terres del comtat de Foix— en un interessant informe recollit a la Cort d'Andorra de 1347 per determinar la seva naturalesa jurídica a partir de l'interrogatori a diversos testimonis d'edat avançada.²³ Fins i tot un d'ells, Jaume de Cella d'Ordino, afirmava que ni el rei de França ni el de la Corona d'Aragó no tenien cap dret sobre les valls d'Andorra,²⁴ d'acord amb un criteri que, tot i que erroni pel que fa al rei aragonès, mostra una opinió significativa sobre la realitat jurídica d'Andorra des del propi territori en aquells moments. En qualsevol cas, la insistència amb què és recollida a l'informe la desvinculació d'Andorra en relació amb els territoris que hi limiten pel sector de migdia, en contrast amb l'absència de cap referència als territoris del nord, ens estaria indicant implícitament la voluntat de diferenciar Andorra de les altres dependències veïnes de la Corona d'Aragó, malgrat que els lligams humans i culturals eren tan estrets que, probablement, les disparitats eren difícils de percebre's d'una manera clara a l'alçada del segle XIV.

En relació amb els vincles jurídics entre Andorra i la Corona d'Aragó, el conflicte suscitat pel gravamen sobre les mercaderies que passaven d'Andorra a Catalunya a partir del darrer terç del segle XIV aporten una sèrie d'arguments força esclaridors al respecte. L'origen d'aquest conflicte, plantejat per primera vegada l'any 1369,²⁵ estava relacionat amb les innovacions impositives i fiscals articulades al voltant de la Diputació del General o la

18. BALCELLS, ALBERT (dir.): *Història de Catalunya*. Barcelona. L'esfera dels llibres, 2004, p. 222-223.

19. Aquesta pèrdua de poder relatiu per part dels bisbes i, per extensió, de l'Església, que comportà el pariatge, fou el motiu pel qual hagué de ser confirmat pel papa Martí IV l'any 1283; vegeu BARAUT, 1988, doc. 132, p. 330-331.

20. DEVIC, CLAUDE; VAISSETTE, JOSEPH: *Histoire Générale de Languedoc*, t. 9, Toulouse. Édouard Privat, Libraire-Éditeur, 1885, p. 352-353; Miret, 1900, p. 231-232.

21. MIRET, 1900, p. 233.

22. Sobre aquesta qüestió, vegeu BAUDON DE MONY, CHARLES: *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. I, París.

Alphonse Picard et Fils, Libraires-Éditeurs, 1896, p. 105-108; MIRET, 1900, p. 142-144; BARAUT i OBIOLS, CEBRIÀ: "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als pariatges (segles IX-XIII) a *Urgellia*, núm. XI, 1992-1993, p. 264-267; VIADER, 2003, p. 113-116; BELENGUER, ERNEST (dir.); VELA, SUSANNA (coord.): *Història d'Andorra*. Barcelona. Edicions 62, 2005, p. 111-112.

23. J. BAIGES, IGNASI; FAIGES, MARIONA: *Diplomatari de la vall d'Andorra (s. XIV)*. Andorra. Arxiu Històric Nacional, doc. 40, 1993, p. 98-110.

24. *Ibidem*, doc. 40, p. 107.

25. *Ibidem*, doc. 64, p. 171-172.

Generalitat de Catalunya, un nou organisme creat l'any 1359 com a delegació de les Corts catalanes per organitzar la recaptació dels subsidis extraordinaris que es destinaven a la hisenda reial.²⁶ Per atendre les quantitats compromeses, la Diputació del General va emetre deute públic, garantit sobre el producte del nou impost de les *generalitats*, que gravava diversos conceptes, entre altres, la importació i l'exportació de béns.²⁷

Aquest gravamen va generar el conflicte entre els arrendataris dels impostos de la Generalitat, especialment els de Puigcerdà i la Seu d'Urgell, i els andorrans. Aquests arrendataris mantenien que els andorrans estaven subjectes al comte de Foix, que era súbdit del rei de França, i que no havien pagat mai les contribucions de la Diputació del General per finançar les guerres del monarca aragonès, per la qual cosa consideraven que no formaven part del Principat de Catalunya i que, per tant, estaven subjectes a l'impost que gravava l'entrada i sortida de mercaderies de terres catalanes.²⁸ Segons aquest argument, es comparava els andorrans amb els aragonesos i els valencians, és a dir, subjectes al rei de la Corona d'Aragó, però aliens al Principat de Catalunya i a l'àmbit jurisdiccional de les Corts catalanes i de la Diputació del General.²⁹ Per la seva part, els andorrans argumentaven que formaven part del Principat de Catalunya, però que no contribuïen econòmicament al sosteniment de les campanyes reials perquè n'estaven exempts per una sèrie de privilegis i d'immunitats específics.³⁰ Més enllà de l'abast material d'aquests plets, que se succeïren durant la resta del segle XIV, i que encara es presenten de forma implícita al privilegi de 1419,³¹ les reflexions que suscitaren sobre la vinculació d'Andorra i la Corona d'Aragó assolirien una rellevància notable i, per bé que sota unes circumstàncies molt

diferents, mantindrien encara part de la seva vigència en el *Manual Digest* d'Antoni Fiter i Rossell redactat gairebé a mitjan segle XVIII.³²

Els arguments plantejats pels arrendataris dels impostos de la Generalitat al voltant de la integració d'Andorra a la Corona d'Aragó, a la pràctica es plasmen clarament en el greu conflicte que va enfrontar el rei amb el comte de Foix a finals del segle XIV, en el qual fou posat ben de manifest la categoria del monarca com a senyor eminent de les valls d'Andorra, per sobre del condomini Cosenyorial del bisbe d'Urgell i del comte de Foix. Amb la mort del comte Gastó I l'any 1315, el comtat de Foix i el vescomtat de Castellbò van evolucionar per separat al llarg de dues generacions. L'any 1391, però, va morir el comte Gastó III de Foix, el cèlebre Gastó *Febus*, sense descendència legítima. La crisi successòria es va resoldre a favor del seu cosí, Mateu I, que era besnét de Gastó I i vescomte de Castellbò des de 1381.³³ D'aquesta manera, el vescomte Mateu va tornar a aplegar sota la seva persona les dues meitats dels antics dominis familiars. Lluny de quedar satisfeta amb aquesta reunificació, l'ambició del nou comte Mateu picava molt més alt. Casat l'any següent amb Joana, la filla del rei Joan I de la Corona d'Aragó, el comte Mateu va reclamar, a la mort del seu sogre, la Corona per a la seva esposa, malgrat que la successió ja s'havia resolt a favor del germà del rei, Martí l'Humà.³⁴ Aquest episodi i la guerra que va esclatar a continuació, amb la invasió de Catalunya per part de les tropes foixenques, va tenir serioses repercussions sobre les valls d'Andorra, que foren confiscades pel rei com a càstig per la rebel·lió del comte Mateu, juntament amb la resta de les seves possessions del vessant sud del Pirineu.³⁵

Expulsat de la Corona d'Aragó per les forces reials, el comte es va refugiar als seus dominis bearnesos i va morir sense

26. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, MANUEL: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic. Eumo, 1995, p. 130-131.

27. FERRER I MALLOL, MARIA TERESA: "Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya" a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (abril 1988)*. Barcelona. Generalitat de Catalunya, 1991, p. 156.

28. BAIGES I FAGES, 1993, doc. 64, p. 172.

29. Aquesta reflexió és recollida en un nou plet plantejat al voltant d'aquesta qüestió l'any 1391; BAIGES I FAGES, 1993, doc. 95, p. 218.

30. *Ibidem*, doc. 64, p. 172.

31. El privilegi en qüestió parla de les qüestions suscidades per les lleudes, marques o vectigals, totes elles càrregues que gravaven el pas de mercaderies, com un dels motius que obligava a convocar els prohoms massa sovint; vegeu VELA, 2002, doc. 25, p. 133-135.

32. BELENGUER I VELA, 2005, p. 235-238.

33. CASTILLON D'ASPET, 1852, t. 2, p. 44-47.

34. MIRET, 1900, p. 268-272.

35. BAIGES I FAGES, 1993, doc. 112, p. 250-251.

descendència l'any 1398.³⁶ Mateu tenia una germana més gran, Isabel de Castellbò, que fou la beneficiària de la seva herència. El seu marit, Arquimbau de Grailly, va negociar amb el rei Martí l'Humà perquè els fossin restituïts els dominis confiscats de la Corona d'Aragó. Finalment, el 13 de febrer de 1400, després d'imposar certes garanties, el rei va autoritzar la restitució del vescomtat de Castellbò i la senyoria d'Andorra, en aquest darrer cas sempre dins del marc establert pel Pariatge amb el bisbe d'Urgell,³⁷ i Isabel de Castellbò va esdevenir la primera de les tres Consenyores que ha tingut Andorra fins a l'actualitat.³⁸ La darrera ocasió en què va perillar el Cosenyoriu dels comtes de Foix sobre les valls d'Andorra fou a començaments del segle XVI. Novament, com havia passat en temps del comte Mateu, es va produir una situació en què un membre de la família reial aragonesa pogué substituir els descendents dels comtes de Foix, aleshores ja reis de Navarra, en la titularitat del Cosenyoriu. Cal tenir en compte que aquest fet a la llarga podria haver provocat una plena reintegració del territori a la Corona, com va acabar passant amb altres dominis subjectes a un pariatge en què aquesta substitució es va produir de forma efectiva, entre altres la vila d'Organyà.³⁹ Aquesta situació es va produir l'any 1512 quan, després de la conquesta del Regne de Navarra, el rei Ferran el Catòlic va confiscar tots els dominis que tenia la casa reial navarresa, descendent de la casa comtal de Foix, dins de la Corona d'Aragó.⁴⁰ Aquesta tasca fou encomanada a la reina Germana de Foix, segona esposa del rei Ferran, que actuava com a lloctinent general del monarca a les terres de la Corona d'Aragó,⁴¹ i que va rebre de mans del seu marit el vescomtat de

Castellbò i les valls d'Àssua, de Vallferrera i d'Andorra a títol vitalici. Aquesta donació es va acordar el 28 de gener de 1513.⁴² No obstant, en relació amb Andorra, la donació no es va arribar a fer efectiva, segons es desprèn del fet que tant l'any 1513 com l'any 1515 la quèstia d'Andorra fou percebuda per la reina Caterina de Navarra, tal com havia estat preceptiu fins aleshores.⁴³

El fet que la donació d'Andorra a la reina Germana de Foix no arribés a fer-se efectiva és un esdeveniment d'una importància major per a la història d'Andorra, sabent com van evolucionar la resta dels territoris on la reina va prendre possessió, la totalitat dels quals està actualment integrada al regne d'Espanya. Malgrat això, els motius d'aquest fet diferencial s'han mantingut fins ara en la penombra del coneixement històric.⁴⁴ Sembla ser, però, segons recull el *Compendio histórico* de l'Església d'Urgell, redactat entre 1762 i 1763,⁴⁵ que les motivacions que hi havia darrere d'aquest fet foren de caire més aviat tècnic i banals en aparença. Abans de presentar-los cal insistir en el fet que, d'acord amb el text del Pariatge de 1278, el Consenyor comtal havia de retre homenatge al Consenyor episcopal. Tot i que ja hem vist que aquesta pràctica va deixar ben aviat de ser efectiva, el Bisbe i l'Església d'Urgell tenien ben clara la naturalesa jurídica del domini episcopal sobre Andorra. Encara l'any 1437, amb la diòcesi urgellenca en seu vacant després de la mort de Francesc de Tovia, els canonges del capítol d'Urgell, en resposta a un requeriment dels representants dels homes d'Andorra sobre la situació jurídica dels andorrans, recordaven que el comte de Foix era feudatari de l'Església d'Urgell per les Valls.⁴⁶ D'aquesta manera, afirma el *Compendio histórico* que, en cas d'haver

36. MIRET, 1900, p. 288-289.

37. *Ibidem*, p. 297-298.

38. A banda d'Isabel de Castellbò, aquestes Consenyores han estat la reina Caterina de Navarra (1483-1517), i la reina Joana III de Navarra (1555-1572). Per la seva part, tot i que la reina Germana de Foix va rebre la senyoria d'Andorra de mans del seu marit l'any 1513, hom considera que no hi va desplegar el seu domini de forma efectiva, com veurem a continuació.

39. Sobre l'evolució del Cosenyoriu d'Organyà, vegeu Gascón, 2017, p. 68-70.

40. MIRET, 1900, p. 327-329.

41. ANTHONY, RAUL: "Notes sur la vicomté de Castelbon au début du XVIe siècle (1512-1528)" a *Annales du Midi*, t. 52, núm. 205, 1940, p. 5-8.

42. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Cancelleria Reial, Reg. 3559, f. 148^r-153^r.

43. ANTHONY, 1940, p. 8, nota 10.

44. Joaquim Miret i Sans, per exemple, es preguntava com van recuperar els successors dels comtes de Foix els seus drets sobre Andorra després d'aquest episodi; MIRET, 1900, p. 330.

45. El títol complet de l'obra és *Compendio histórico. Clara y sucinta noticia en lo eclesiástico, civil y político de la Ciudad, Santa Iglesia Catedral y Obispado de Urgel, con sus piezas justificativas y autores clásicos que la adornan*. Existeixen sis manuscrits parcials d'aquesta obra a l'Arxiu Capitular d'Urgell i un manuscrit íntegre a la Biblioteca de Catalunya, registrat amb la signatura Ms 170; vegeu MOLINÉ, ENRIC: "El *Compendio histórico* (1762/1763). Un nou manuscrit, sencer" a *Urgellia*, núm. XV, 2002-2005, p. 415-547.

46. VELA, 2002, doc. 45, p. 207-212.

volgut mantenir-se com a Consenyora d'Andorra, la reina Germana hauria hagut de pronunciar el jurament d'homenatge al bisbe d'Urgell, aleshores Pere de Cardona, "*lo que, según política, se consideró como gravísimo absurdo, siendo por otra parte el obispo vasallo de sus magestades*". Per aquest motiu, sempre segons el *Compendio histórico*, la reina Germana va declinar prendre possessió de les valls d'Andorra i, per tant, va continuar vigent el Cosenyoriu foixenc, sota la titularitat de la reina Caterina de Navarra.⁴⁷

Aquest darrer episodi és força il·lustratiu de la importància d'una sèrie d'aspectes jurídics d'aparença menor en la consolidació de les valls d'Andorra com a entitat política diferenciada al cor dels Pirineus. Si és indiscutible que la personalitat política andorrana, tal com l'entem avui en dia, comença a caminar amb l'establiment del Pariatge de 1278, arran de l'equilibri aconseguit sobre les Valls entre els dos poders en lluita fins aleshores, no és menys cert que l'existència de certes asimetries entre tots dos senyors, bé fossin jurídiques, bé de capacitats reals del seu poder, també han tingut un paper específic, per bé que molt menys estructural i més circumstancial que el Pariatge, en la consolidació d'Andorra tal com la coneixem actualment, i si bé molts d'aquests aspectes no van acabar de quallar fins ja ben entrada l'edat moderna, es van començar a perfilar, d'una forma incipient, durant la baixa edat mitjana, tal com hem volgut transmetre en aquest article.

Annex: els Consenyors d'Andorra fins al començament del segle XVI

Consenyors episcopals

Pere d'Urtx (1278-1293): Consenyor arran del Pariatge de 1278

Guillem de Montcada (1294-1308)

Ramon Trebailla (1309-1326)

Arnau de Lordat (1327-1341)

Pere de Narbona (1342-1347)

Nicolau Capocci (1348-1351)

Hug Desbac (1352-1361)

Guillem Arnau i Patau (1362-1365)

Pere de Luna (1365-1370)

Berenguer d'Erill (1371-1387)

Galceran de Vilanova (1388-1415)

Francesc de Tovia (1415-1436)

Arnau Roger de Pallars (1437-1461)

Jaume de Cardona (1462-1466)

Roderic de Borja i Escrivà (1467-1472)

Pere de Cardona (1472-1515)

Consenyors comtals

Roger Bernat III, comte de Foix (1278-1302): Consenyor arran del Pariatge de 1278

Gastó I, comte de Foix (1302-1315)

Gastó II, comte de Foix (1315-1343)

Gastó III, comte de Foix (1343-1391)

Mateu I, comte de Foix (1391-1396)

Confiscació per part del rei Martí l'Humà (1396-1400)

Isabel I, comtessa de Foix (1400-1413)

Joan I, comte de Foix (1413-1436)

Gastó IV, comte de Foix (1436-1472)

Francesc I, rei de Navarra (1472-1483)

Caterina I, reina de Navarra (1483-1517)

47. MOLINÉ, 2002-2005, p. 490-491.

Bibliografia

- ANTHONY, RAOUL: "Notes sur la vicomté de Castelbon au début du XVIe siècle (1512-1528)" a *Annales du Midi*, t. 52, núm. 205, 1940, p. 5-21.
- BABELON, JEAN-PIERRE: *Henri IV*. París. Éditions Fayard, 2009.
- J. BAIGES, IGNASI; FAIGES, MARIONA: *Diplomatari de la vall d'Andorra (s. XIV)*. Andorra. Arxiu Històric Nacional, 1993.
- BALCELLS, ALBERT (dir.): *Història de Catalunya*. Barcelona. L'esfera dels llibres, 2004.
- BARAUT I OBIOLS, CEBRIÀ: *Cartulari de la vall d'Andorra (segles IX-XIII)*, I. Andorra la Vella. Arxiu Nacional d'Andorra, 1988.
- BARAUT I OBIOLS, CEBRIÀ: "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als pariatges (segles IX-XIII) a *Urgellia*, núm. XI, 1992-1993, p. 225-299.
- BARAUT, CEBRIÀ; CASTELLS, JESÚS; MARQUÈS, BENIGNE; MOLINÉ, ENRIC: "Episcopologi de l'Església d'Urgell (segles VI-XI)" a *Urgellia*, núm. XIV, 1998-2001, p. 69-73.
- BAUDON DE MONY, CHARLES: *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. I, París. Alphonse Picard et Fils, Libraires-Éditeurs, 1896.
- BELENGUER, ERNEST (dir.); VELA, SUSANNA (coord.): *Història d'Andorra*. Barcelona. Edicions 62, 2005.
- CASTILLON D'ASPET, HENRI: *Histoire du comté de Foix*, t. I, *Histoire du comté de Foix depuis les temps anciens jusqu'à nos jours*. Toulouse. J.-B. Cazaux, Imprimeur-Éditeur, 1852.
- DEVIC, CLAUDE; VAISSETTE, JOSEPH: *Histoire Générale de Languedoc*, t. 9, Toulouse. Édouard Privat, Libraire-Éditeur, 1885.
- FERRER I MALLOL, MARIA TERESA: "Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya" a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (abril 1988)*. Barcelona. Generalitat de Catalunya, 1991, p. 152-159.
- FLOURAC, LÉON: *Jean Ier, comte de Foix, vicomte souverain de Béarn, lieutenant du roi en Languedoc*. París. Alphonse Picard, 1884.
- GASCÓN I CHOPO, CARLES: "Els acords de pariatge al bisbat d'Urgell, segles XII-XV" a *Quaderns d'estudis andorrans*, núm. 10, 2017, p. 65-106.
- MIRET I SANS, JOAQUIM: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona. Imprenta «La Catalana» de J. Puigventós, 1900.
- MOLINÉ, ENRIC: "*El Compendio histórico (1762/1763). Un nou manuscrit, sencer*" a *Urgellia*, núm. XV, 2002-2005, p. 415-547.
- PAILHÈS, CLAUDINE: *Le comté de Foix, un pays et des hommes*. Cahors. La Louve éditions, 2006.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, MANUEL: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic. Eumo, 1995.
- VELA I PALOMARES, SUSANNA: *Diplomatari de la vall d'Andorra (s. XV)*. Andorra la Vella. Arxiu Històric Nacional, 2002.
- VIADER, ROLAND: *L'Andorre du IXe au XIVe siècle*. Toulouse. Presses Universitaires du Mirail, 2003.